

Harran İlahiyat Dergisi | Harran İlahiyat Journal

Sayı/Issue: 46, Aralık/December 2021, 1-17

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hij/issue/66228>

İl Göç İdarelerinin Göçmenlere Yönelik Etkinliklerinin Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Bakımından Değerlendirilmesi: Kütahya İl Göç İdaresi Müdürlüğü Örneği

An Evaluation of Spiritual Counseling and Guidance Activities for Immigrants
Undertaken by Provincial Directorates of Migration Management:
The Case of Kütahya Provincial Directorate of Migration Management

Yazar Bilgisi Author Information

Ümit AKTI

Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Kütahya, Türkiye
Asst. Prof., Kütahya Dumlupınar University Faculty of Islamic Sciences, Kütahya, Türkiye
umit.akti@dpu.edu.tr, www.orcid.org/0000-0002-4301-1813

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Yayın Etiği Publishing Ethics	Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. Makale, çift taraflı kör hakemlik yöntemiyle en az iki hakem tarafından incelenmiştir. This article has been scanned by iThenticate software and no plagiarism detected. It has been examined by at least two referees using double sided blind refereeing method.
Finansman Funding	Yazar, bu çalışma için herhangi bir dış fon almadığını beyan eder. Author declares that he get no any external funding for this study.
Çıkar Çatışması Conflict of Interest	Yazar bu çalışmayla ilintili herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder. Author declares that there is no any conflict of interest related to this study.
DOI	https://doi.org/10.30623/hij.1037004
Geliş Tarihi / Received	Kabul Tarihi / Accepted
25 Mart/March 2021	10 Aralık/December 2021

Öz

Göç modern dünyanın hızla artan bir olgusudur. Göç, tarihin hiçbir döneminde günümüzdeki kadar artış göstermemiştir. 2019 yılı sonu itibarıyla Birleşmiş Milletler verilerine göre dünya nüfusunun yüzde 2/3'ü göçmen konumundadır.

Modern toplumda insanların başa çıkmak zorunda kaldığı pek çok toplumsal ve psikolojik problemlerle ilgili olarak, günümüz bilim dünyası maneviyatın etkisinin ihmal edilemeyeceği konusunda önemli bir mesafe kaydetmiştir. Bu bağlamda manevi danışmanlık ölüm ve yas refakatinin dışında kriz, travma, boşanma, depresyon, AIDS gibi çok farklı durumlar için bir yaşam ve inanç yardımı halini almıştır. Göçmenleri de bu başlıkların dışında değerlendirmek mümkün değildir.

Ülkemize yönelik göçler farklı sebeplerle son yıllarda hızla artmıştır. İktisadi, siyasi, savaş ve kültürel vb. gibi yetersizlikler sebebiyle göç edenler için Türkiye, bu alanlarda çekici bir niteliğe sahiptir. Özellikle Türkiye jeopolitiği ekseninde yaşanan savaşlar ve savaş mağduru siviller için uygulanan sığınma politikaları, ülkemizi göçmenler için cazip hale getirmiştir. Ayrıca tarih, din ve kültür birliği gibi nedenler Müslüman göçmenlerin Türkiye'yi tercih nedenleri arasında sayılabilir. 2020 verileri dikkate alındığında, Türkiye dört milyon göçmene ev sahipliği yaparak, en çok sayıda göçmen barındıran ülke konumundadır. Türkiye'de göçmenlerle ilgili işlemler, İç İşleri Bakanlığına Bağlı Göç İdaresi Genel Müdürlüğüne yürütülmektedir.

Manevi danışmanlık ve rehberlik, göçmenlere yönelik akademik araştırma alanlarından biridir. Ülkemizde ilk defa 1990'lı yıllarda dini danışmanlık ve rehberlik adı altında akademik çalışmalar başlamıştır. Uygulamaya yönelik çalışmalar ise Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından yapılmaktadır. Aile ve Dini Rehberlik Daire Başkanlığı, Sosyal ve Kültürel İçerikli Din Hizmetleri Daire Başkanlığı, Göç ve Manevi Destek Hizmetleri Daire Başkanlığı bu uygulamaların gerçekleştirildiği Diyanet İşleri Başkanlığının birimleridir.

Kütahya İl Göç İdaresi Müdürlüğü göçmenlere yönelik hem rutin resmi işleri yürüten hem de göçmenlerin hayatlarını kolaylaştıracak sosyal ve kültürel etkinlikler düzenleyen bir kuruluştur. Bu çalışmada Kütahya İl Göç İdaresi'nin göçmenlere yönelik etkinlikleri Manevi Danışmanlık ve Rehberlik alanı açısından değerlendirilmiştir. Böylece yapılacak akademik çalışmalar için alanda ne gibi imkânların bulunduğu tespit edilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca akademik çalışma yapan kurumlarla sahada faaliyet gösteren kurumlar arasında bir koordinasyon eksikliğinin olduğu bilinmektedir. Bu boşluğun doldurulması da çalışmanın hedefleri arasındadır. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'ne bağlı olarak 2020 yılında açılan Manevi Danışmanlık Bölümü, Kütahya İl Göç İdaresi Müdürlüğü ve Kütahya İl Müftülüğü arasında iş birliğinin sağlanarak bu hedefe ulaşılabilir. Bu sayede göçmenlere yönelik manevi danışmanlık ve rehberlik çalışmalarının akademik ve uygulama birlikteliğinin sağlanabilir.

Metodolojik olarak çalışmanın ilk aşamasında kaynak taraması yapılmış, ikinci aşamasında ise Kütahya İl Göç İdaresi Müdürü'yle yapılan mülakatla etkinliklerle ilgili veriler toplanmıştır. Son olarak elde edilen veriler, ilgili literatür çerçevesinde değerlendirilerek sonuçlandırılmıştır.

Çalışmanın sonucundan kısaca bahsedilecek olursa, Kütahya İl Göç İdaresi Müdürlüğü'nün yaptığı etkinlikler, göçmenlerin bir taraftan maddi ihtiyaçlarını karşılarken diğer taraftan da sosyal ihtiyaçlarına cevap verdiği görülmüştür. Bu bakımdan elde edilen sonuçlar, manevi danışmanlıkla ilgili teorik çalışmaların sahaya taşınması bakımından imkânlar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Göç, Sığınmacı, Manevi Danışmanlık ve Rehberlik, Kütahya Göç İdaresi

Abstract

Today, migration is a common phenomenon around the world. Migration has never been as widespread in history as it is today. As of late 2019, according to the data from United Nations, 2 to 3 percent of the world's population is composed of immigrants.

Current scholarly world has made a significant progress in understanding the fact that the impact of spirituality cannot be neglected, particularly with respect to many social and psychological problems that people have to cope with in modern society. In this respect, spiritual counseling has become an everyday and religious aid in such diverse cases as crisis, trauma, divorce, depression and AIDS, along with conveying condolences for death. It is not possible to consider immigrants outside such issues.

Immigration to our country has increased rapidly in recent years for several reasons. Turkey seems an attractive destination for immigrants who migrate due to various economic, political, and cultural reasons or wars. Especially the asylum policies implemented for the civilian victims of wars and the wars against the backdrop of Turkey's geopolitics have made our country an attractive destination for immigrants. Moreover, such factors as having a shared history, religion and culture are among the reasons why Muslim immigrants prefer Turkey. According to the data from 2020, with its four million immigrants, Turkey is the country hosting the highest number of immigrants. Operations and activities related to immigrants in Turkey are carried out by the General Directorate of Migration Management within the Ministry of Internal Affairs.

The issue of spiritual counseling and guidance is one of the areas of academic research focusing on immigrants. In Turkey, academic studies were first undertaken in the 1990s, under the name of religious counseling and guidance. Practical activities are carried out by the Directorate General of Religious Services within the Presidency of Religious Affairs. Department of Family and Religious Guidance, Department of Religious Services for Social and Cultural Issues, Department of Migration and Spiritual Assistance Services are the units of the Directorate of Religious Affairs, where these activities are carried out.

Kütahya Provincial Directorate of Migration Management is an organization that not only offers routine official services for immigrants but also organizes social and cultural activities that facilitate their lives. The present study investigated the activities undertaken by Kütahya Provincial Directorate of Immigration Management for immigrants, in terms of spiritual counseling and guidance. Thus, the study aimed to explore the opportunities that exist in the field for prospective academic studies. Furthermore, it is clear that there is poor coordination between institutions involved in academic research and those operating in the field. The present study also aims to fill this gap. This goal can be achieved by establishing close collaboration among the Department of Spiritual Counseling, which was founded within the Institute of Graduate Education at Kütahya Dumlupınar University, Kütahya Provincial Directorate of Migration Management and Kütahya Provincial Office of Mufti. In this way, a coherence can be achieved between scholarly studies and field work in spiritual counseling and guidance services for immigrants.

In the first phase of the study, a literature review was carried out, and in the second, an interview was conducted with the Director of Kütahya Provincial Migration Management to collect data about the activities. Finally, the collected data were analyzed based on the relevant literature and some conclusions were drawn.

The results indicated that the activities carried out by the Provincial Directorate of Migration Management not only meet the financial needs of immigrants but also respond to their

social needs. In this respect, the results obtained illustrate how theoretical studies on spiritual counseling could be transferred to the field.

Keywords: Sociology of Religion, Migration, Asylum Seekers, Spiritual Counseling and Guidance, Kütahya Directorate of Migration Management

Giriş

Manevi danışmanlık modern zamanların ortaya çıkardığı psikoloji ve dinin müşterek bir çalışma alanı olarak kabul edilmektedir. Aslında insanlar her zaman bu manevi rehberliğe ihtiyaç duymuşlar ve bu ihtiyacı sistematik olmasa da toplumun dini ve kültürel dinamikleriyle karşılamaya çalışmışlardır.

Psikolojik problemlerin nedeninin insan ilişkilerine dayalı olarak toplumsal hadiseler olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda zorunlu göç, ciddi travmatik psiko-sosyal sorunlara sebep olan sosyolojik olgulardan biridir.

İnsanlık tarihi kadar eski olan göç, çeşitli sebeplerle insanların yaşadığı bir yerden başka bir yere meşakkatli bir yolculuğu ve yer değişikliğini ifade eden sosyolojik bir olgudur. Zorunlu olarak yerlerinden edilen insanlar ne ile karşılaşacaklarını bilmedikleri bir yolculuğa çıkarlar. Onlar bu yolculuklarında yeme içme, giyinme ve barınma gibi en temel ihtiyaçlarını bile karşılayamayabilecekleri büyük bir belirsizliğe doğru ilerler. Böylesine belirsiz bir yolculukta inananlar için onları cesaretlendiren en güçlü sığınak inançları ve yaratıcıya olan güvenleridir. Hiç şüphesiz göçmenlerin temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik yapılacak yardımlar onlar için büyük önem taşır. İçinde bulunduğu sıkıntılı durumla başa çıkmada kendilerine yardımcı olur. Bununla birlikte onların karşılanması gereken en önemli ihtiyaçlarından biri de şüphesiz manevi destektir. Çünkü daha başlangıçta, bu yolculuğa çıkarken sıkıntılarla başa çıkmadaki en güçlü sığınağı olan inancı, yaşadığı zorluklar sebebiyle zamanla zayıflar ve takviye edilmeye ihtiyaç duyar.

Tarihi süreç içinde çok sayıda ve büyük çaplı göç dalgaları olduğu bilinmektedir. 2019 yılı sonu itibarıyla Birleşmiş Milletler verilerine göre dünya nüfusunun 79.5 milyon zorla yerinden edilmiş insan bulunmaktadır.¹ Hatta göçmenlerden müteşekkil bir ülke kurulacak olsa dünyanın 24. ülkesi olurdu.² Türkiye uluslararası coğrafi konumu gereği pek çok göç yollarının kesiştiği bir kavşak noktadadır. Bu nedenle Türkiye dört milyon göçmene ev sahipliği yaparak en çok sayıda sığınmacı barındıran ülke konumundadır.³ Suriye'deki iç savaşla başlayan ülkemize yönelik büyük göç dalgasından başka, farklı statülerdeki göçmen kimseler ülkemizde geçici olarak ikamet etmektedir.

Göçmenlere yönelik hizmetlerin koordinesi İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi tarafından yapılmaktadır. Başta sınır illerimiz olmak üzere hemen her ilde sayıları az da olsa göçmenlere rastlamak mümkündür. Göçmen yoğunluğu olan illerimizde İl Göç İdaresi Müdürlükleri bulunmaktadır. Bu çalışmamızda Kütahya'da bulunan İl Göç İdaresi'nin rutin resmi iş ve işleyişle ilgili hizmetlerinin yanında, göçmenlerin hayatlarını kolaylaştıracak sosyal ve kültürel etkinlikler, manevi danışmanlık ve rehberlik bağlamında ele alınarak değerlendirilmiştir. Araştırmayla ilgili etik kurul onayı, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

¹ Birleşmiş Milletler Mülteci Örgütü (UNHCR), <https://www.unhcr.org/tr> (22.03.2021).

² Zeynep Sağır, "Zorunlu Göç ve Travmatik Olaylarda Manevi Danışmanlık ve Rehberlik", *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Farklı Alanlarda Araştırma Bulguları ve Değerlendirmeler*, ed. Ali Ayten (İstanbul: Dem Yayınları, 2019), 270.

³ UNHCR, "Birleşmiş Milletler Mülteci Örgütü".

Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 13.04.2021 tarih ve 2021/03 sayılı kararıyla alınmıştır.

Çalışmanın amacı, öncelikle Ülkemizin ve milletimizin göçmenlere yönelik fedakârlıklarının literatürde yer alması ve ileride yapılacak çalışmalara kaynak teşkil etmesidir. İkinci olarak İl Göç İdaresi tarafından yapılan etkinliklerin Manevi Danışmanlık ve Rehberlik bağlamında değerlendirilerek alanın göçle ilgili araştırmalarına katkı sağlamaktır. Son olarak Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisans Üstü Eğitim Enstitüsü'ne bağlı olarak 2020 yılında açılan Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Bölümüyle, göçmenlere yönelik hizmet veren resmi kurumlar ve sivil toplum kuruluşları arasında irtibatı sağlayarak, ildeki göçmenlere yönelik akademik çalışmaların yapılmasına imkân sağlamaktır.

Bu çalışmada nitel ve nicel metotlar birlikte kullanılmış olup, ilk aşamada kaynak taraması yapılarak göç, manevi danışmanlık ve Suriyeli Göçmenler üzerine yapılan bilimsel çalışmalar incelenmiştir. İkinci aşamada, Kütahya Göç İdaresi Müdürü Fatih Ahmet Günel ile kısmen yapılandırılmış bir görüşme formu çerçevesinde bir mülakat yapılmış, ayrıca kurum tarafından yapılan etkinliklerle ilgili bir dosya tarafımıza verilmiştir. Elde edilen verilerin birinci kısmını Kütahya'da bulunan göçmenlerle ilgili genel demografik bilgiler, ikinci kısmını ise göçmenlere yönelik yapılan etkinliklerle ilgili bilgiler oluşturmaktadır. Son olarak elde edilen verilerin manevi danışmanlık ve rehberlik bağlamında değerlendirilmesi yapılmıştır. Manevi danışmanlık ve rehberlik metin içinde MDR kısaltmasıyla belirtilmiştir.

1. Göç

Coğrafi bir alandan diğerine fiziki hareketliliği ifade eden bir kavram olan göç, modern dünyada hızla artan bir olgudur. Fizik hareketlilik, aynı ülke içinde veya ülkeler arası hem zorunlu hem de gönüllü mekân değiştirmeleri ifade eder. Göç, Türk Dil Kurumu Türkçe Genel Sözlüğünde, “Ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret” olarak tarif edilir.⁴ Gönüllü göçün sebepleri sayısız denecek kadar çok ve karmaşık olsa da ekonomik faktörler temel belirleyicidir.⁵ Göçün nedenleri konusunda günümüzde en çok “itici ve çekici faktörler” paradigması kullanılmaktadır. Bu paradigma, geride bırakılan ana vatanın, göçmenlerin iktisadi, siyasi ve kültürel alanlardaki istek ve arzularına cevap vermekte yetersiz olduğuna, buna karşın, göçün hedefindeki ülkenin ise, bu alanlarda çekici bir niteliğe sahip olduğuna işaret eder.⁶ Göç nedenleri bu paradigma çerçevesinde değerlendirildiğinde, itici faktör olarak ekonomik etmenlerin dışında çevresel sebepler, demografik sebepler ve siyasal baskılar gösterilebilir. İnsanları, yaşadığı yeri terke zorlayan etkenlerden siyasal baskıların türleri olarak; savaşlar, ihtilaller, sıkıyönetim ve totaliter-otoriter yönetim biçimlerinin halk üzerindeki uygulamaları gösterilebilir.⁷ Dolayısıyla, göçün ardındaki temel neden geride bırakılan ülkenin iticiliği ve göç edilen ülkenin çekiciliğinden kaynaklanan yapısal nedenlerdir.⁸ Türkiye'ye yönelik dış göçler düşünüldüğünde çekici faktörler olarak, coğrafi

⁴ Türk Dil Kurumu Sözlükleri, “Göç” (Erişim 22 Mart 2021).

⁵ Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, çev. Nilgün Çelebi (Ankara: Attila Kitapevi, 1994), 155-156.

⁶ Arif Korkmaz, *Göç ve Din* (Konya: Çizgi Yayınları, 2011), 9.

⁷ Salih Aydemir & Mehmet Cem ŞAHİN, “Zorunlu-Kitlesel Göç Olgusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım: Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacılar Örneği”, *Dini Araştırmalar* (23 Mart 2021), 53.

⁸ Korkmaz, *Göç ve Din*, 9.

ve kültürel yakınlık, güvenlik, Müslüman nüfusa sahip olma, Türkiye'nin yükselen bir değer olması, özellikle devletin Suriyeli göçmenlere yönelik '*muhacir-ensar*' vurgusu ile nitelendirilebilecek '*açık kapı göç politikaları*' çerçevesinde tanınan bazı hakların etkili olduğu söylenebilir. Bu bağlamda sığınmacılarla ilgili, iç hukuk bakımından kitlesel sığınma ve geçici korumayla ilgili 1994 tarihli *İltica ve Sığınma Yönetmeliğinden* başka, 22 Ekim 2014 tarihli "*Geçici Koruma Yönetmeliği*" de Türkiye için göç edilen ülkenin çekiciliği bağlamında değerlendirilebilir.⁹

1.1. Göçün Etkileri

Göçün göçmenler ve göç edilen ülkenin insanları üzerinde çeşitli etkilerinin olduğu bilinmektedir. Göçün önemli sonuçlarından biri kültür yayılmasıdır. Göç edenler ile yerli nüfus arasında benzerlik veya farklılıklardan kaynaklı, olumlu ve olumsuz olmak üzere çift taraflı etkilenmenin meydana gelmesi kaçınılmazdır. Etkilenmenin olumlu tarafı, uzlaşma ve kaynaşma sonucunda farklı fikir ve davranışların karşılıklı olarak birbirinden etkilenip değiş tokuş edilerek meydana gelen kültürel zenginleşmedir. Karşılıklı etkileşimin olumsuz ve barışçıl olmayan tarafı ise, dışla(n)ma, rekabet, etiketleme, damgalama, ötekileştirme ve çatışma gibi etkileşim süreçleri ve ilişki biçimleri olarak ortaya çıkar.¹⁰ Son yıllarda Suriye'den Türkiye'ye çok kısa sürede milyonlarca insanın yapmış olduğu göç, büyüklük ve zaman açısından tarihte eşine az rastlanılan göç dalgılarından biri olarak ekonomik, sosyal, siyasi, hukuki vb. birçok sorunları beraberinde getirmiştir.¹¹

Göç ve göçmenlerle ilgili ortaya çıkan sorunların yanında konuyla ilgili kavramların gelişigüzel ve birbiri yerine kullanılması da bilgi kirliliğine sebep olmaktadır. Bundan dolayı göç ve göçmenlerle ilgili kavramlara da kısaca değinmek yerinde olacaktır. Uluslararası Göç Örgütü (IOM) tarafından yayınlanan sözlükte yer aldığı şekliyle bu kavramları tanımlamak ve kullanmak kavram kargaşasını ortadan kaldıracaktır.

1.2. Göçmen Statüleri ile İlgili Bazı Kavramlar

Göçmen (migrant): Uluslararası ölçekte, evrensel olarak kabul edilmiş bir 'göçmen' tanımı bulunmamakla birlikte genellikle, bireyin göç etme kararını, zorlayıcı dış faktörlerin müdahalesi olmaksızın kendi özgür iradesiyle ve 'kişisel uygunluk' sebepleriyle aldığı tüm durumları ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Dolayısıyla göç kavramı, maddi ve sosyal koşullarını iyileştirmek, kendileri ve ailelerine ilişkin beklentilerini geliştirmek amacıyla başka bir ülkeye veya bölgeye hareket eden kişiler ve aile fertleri için geçerli kabul edilmiştir. Birleşmiş Milletler ise göçmeni, sebepleri, gönüllü olup olmaması, göç yolları, düzenli veya düzensiz olması fark etmeksizin yabancı bir ülkede bir yıldan fazla ikamet eden bir birey olarak tanımlar.¹²

Mülteci (refugee): "İrki, dini, tabiiyeti, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti ve siyasi görüşleri yüzünden, haklı bir zulüm korkusu nedeniyle vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve söz konusu korku yüzünden, ilgili ülkenin korumasından yararlanmak istemeyen kişi"dir.¹³

⁹ İbrahim Kaya & Esra Yılmaz Eren, *Türkiye'deki Suriyelilerin Hukuki Durumu Arada Kalanların Hakları Ve Yükümlülükleri* (SETA, 2015), 46-48.

¹⁰ Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, çev. Nilgün Çelebi, 110-114.

¹¹ Aydemir & Şahin, "Zorunlu-Kitlesel Göç Olgusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım", 127.

¹² *Göç Terimleri Sözlüğü*, "Göçmen", 37 (23 Mart 2021).

¹³ *Göç Terimleri Sözlüğü*, "Mülteci", 65.

Sığınmacı (asylum seeker): Zulüm veya ciddi zarardan korunmak amacıyla, kendi ülkesi dışında bir ülkede güvenlik arayışında olan ve ilgili ulusal ya da uluslararası belgeler çerçevesinde mültecilik statüsüne ilişkin yaptığı başvurunun sonucunu bekleyen kişidir. Olumsuz bir karar çıkması sonucunda bu kişiler ülkeyi terk etmek zorundadırlar. Eğer kendilerine insani ya da diğer gerekçeler temelinde ülkede kalma izni verilmemişse, bu kişiler ülkede düzensiz veya kanuna aykırı bir durumda bulunan herhangi bir yabancı gibi sınır dışı edilebilirler.¹⁴

Göç ile ilgili kavramlar en çok karıştırılan ve yukarıda tanımları verilen terimlerle sınırlandırılmış olup diğer terimler için Uluslararası Göç Örgütü (IOM) tarafından hazırlanan sözlüğe (Göç Terimleri Sözlüğü)¹⁵ müracaat edilebilir.

Türkiye’de bulunan göçmenlerden ülkelerindeki iç savaş nedeniyle Türkiye’ye gelmiş olan Suriyelilerin durumu, yasal açıdan “mülteci” olamamalarına ve resmi söylemde “misafir” olarak tanımlanmalarına rağmen, UNHCR gibi uluslararası birincil derece ilgili kurumlar dahi yasal durumuna bakmaksızın “mülteci” kavramını kullanmayı tercih etmektedir. Suriyeli “misafir” statüsündeki göçmenler dışında, Türkiye’de bulunan farklı statülerdeki göçmenler için de “sığınmacı”, “mülteci” ve “göçmen” kavramları kullanılmaktadır. Göçmen tanımında her ne kadar “...dışarıdan herhangi bir zorlama unsuru olmaksızın ilgili kişinin hür iradesiyle göç etmeye karar verdiği durumlar...”¹⁶ şeklinde tanımlansa da, kapsamı geniş olduğu için bu çalışmada Kütahya ilinde bulunan farklı statüdeki göç yoluyla ülkemize ve şehrimize gelen yabancı uyruklular için “göçmen” kavramı kullanılmıştır.

2. Manevi Danışmanlık

Din ve psikoloji insan hayatında mutluluğu, uyumu, şahsiyeti, umudu güveni, anlamı, sağlığı ve bütünleşmeyi önceler. Zira ruh sağlığı açısından sadece biyo-kimyasal bir perspektif indirgemeci bir yaklaşım olur. Nitekim Kur’an, insan ruhuna genişçe yer verir ve onun ruh dünyasını bütün olarak ele alır ve mutlu bir hayat yaşamasına rehberlik eder.¹⁷ Manevi danışma ve rehberliğin ikinci en önemli kaynağı Kur’an’dan sonra Hz. Peygamber’in hayatı ve sünnetidir. Müslüman birey için her konuda olduğu gibi, manevi danışma ve rehberlik hususunda da en güzel örnekler O’nun hayatında bulunmaktadır. Çünkü peygamberler Allah’ın insanlar içinden seçtiği ve onlara rehberlik yapmakla görevlendirdiği kimselerdir.¹⁸

Dinin ve dini kurumların toplumsal yapı üzerindeki etkisi, toplumsal ilişkilerin yalın olduğu ve İslam toplumunun oluşmaya başladığı ilk dönem toplumsal hayatında daha kolay olup, istenen etkiyi sağlamak, ibadethanelerde yapılan tebliğ, irşat ve terbiye ile mümkündür. Çünkü toplumun tüm kesimleri ibadethaneyle sıkı bir ilişki içindeydi.¹⁹ İlerleyen zamanda Hz. Peygamber’den (as) itibaren din ve rehberlik hizmetleri meşit dışına taşınmaya başlamış kütüphane, medrese, tekke, ribat ve saraylarda devam

¹⁴ Göç Terimleri Sözlüğü, “Sığınmacı”, 65.

¹⁵ Göç Terimleri Sözlüğü, “Göçmen”, (23 Mart 2021).

¹⁶ Aydemir & Şahin, “Zorunlu-Kitlesel Göç Olgusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım”, 130.

¹⁷ Ömer Faruk Söylev, *Manevi Bakım ve Danışma Psikolojisi Kavram Kuram ve Uygulamalar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 89.

¹⁸ Söylev, *Manevi Bakım ve Danışma Psikolojisi*, 100.

¹⁹ Nurullah Altaş, “Din Hizmetleri ve Dini Danışmanlık İlişkisi”, *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*, ed. Nurullah Altaş vd. (Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2012), 12.

etmiştir.²⁰ Ancak modern dünyada insanların değerler konusunda yaşadığı çelişki, belirsizlik ve şüpheler, kişilerin hayatlarında köklü değişikliklere yol açtı. Bu süreçte bireyin sahip olduğu değerlerin netleştirilmesi, hem teolojik hem de ruh sağlığı açısından ele alınarak, sağlıklı bir kimlik oluşturulmasının gerekliliği ortaya çıktı.²¹ Böylece neye göre yaşayacağı konusunda netliğe kavuşan birey, karşılaşacağı sıkıntılarla daha kolay başa çıkabilecekti. Gerek Batı’da gerekse Türkiye’de yapılan ampirik çalışmalar incelendiğinde din ile ruh ve beden sağlığı arasında olumlu bir ilişkinin olduğu görülür.²² Örneğin, batıdaki din ve depresyon ilişkisiyle ilgili çalışmalarının 2/3’ü dindarların daha az depresif olduklarını ve bununla birlikte intihar düşüncesi, anksiyete, uyuşturucu ve alkol bağımlılığının daha düşük düzeyde olduğu görülmektedir.²³ Çünkü din bireye umutla hayata bağlayan çok önemli bir anlam dünyası sunmaktadır.

İnsanoğlu bütün zorluklarla başa çıkmada en çok destek aldığı anlam arayışında,²⁴ MDR uzmanının göçmen birey için sağlayacağı manevi destek, ona içinde bulunduğu sıkıntılarının üstesinden gelme gücü kazandıracak ve hayata tutunmada güçlü bir destek sağlayacaktır. Çünkü Klessmann’a göre “*anlam çoğu zaman bir dizi daha küçük anlam parçalarından meydana gelir*”²⁵ ve MDR uzmanı da bu küçük anlam parçalarını tıpkı bir pazıllı tamamlar gibi birleştirmeye çalışarak, muhatabının anlam arayışında kendisine yardım eder. Şüphesiz göçmenlerin farklı durumlarıyla ilgili sorunlarının olması kaçınılmazdır. Bu sorunların çözümüne yönelik birçok alan uzmanına ihtiyaç olup MDR uzmanları da bu uzman ekip içinde önemli bir boşluğu dolduracaktır.

Göçmenlere yönelik yapılacak MDR hizmetlerinde bazı konulara dikkat edilmesi gerekir. Bunlardan biri, göçmen grupların farklı sebeplerle göç ettiklerinden dolayı manevi destek ihtiyaçlarının da farklı olabileceği gerçeğidir. Örneğin savaş sebebiyle göç eden bir Suriyeli göçmen ile ekonomik nedenler veya daha iyi hayat şartları sağlamak üzere göç eden bir göçmenin ihtiyaçları aynı olmayacaktır.²⁶ Dikkat edilmesi gereken ikinci durum ise, göçmenlerin göç kaynaklı olmayan ve diğer insanlarla ortak sıkıntılarının olduğu gerçeğidir. Mesela günümüzde manevi danışmanlık, klasik ölüm ve yas refakatinin dışında kriz, travma, boşanma, depresyon, AIDS gibi çok farklı yaşam durumlarına hitap eden bir yaşam ve inanç yardımı halini almıştır.²⁷ Göçmenleri bu MDR başlıklarının dışında değerlendirmek mümkün değildir. Çünkü özellikle savaş nedeniyle yapılan göçler düşünüldüğünde bireyler ölüm tehlikesi, tehdit, taciz, tecavüz, hastalık, sakatlık, yakınıni kaybetme, vb gibi pek çok travmatik olayla karşı karşıya kalabilir. Mesela Suriyeliler üzerine yapılan bir araştırmada kişi başına ortalama 4,5 adet bu türden olay yaşandığı,

²⁰ Hatice Kılınçer, “Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Üzerine: Psikoloji, İlahiyat ve Tıp Alanlarında Maneviyat ve MDR Algısı”, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik, Teori ve Uygulama Alanları*, ed. Ali Ayten (İstanbul: Dem Yayınları, 2017), 47.

²¹ Üzeyir Ok, “Dini Danışmanlık Tanımı ve Tarihi”, *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*, ed. Nurullah Altaş & Mustafa Köylü (Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2012), 45.

²² Hakan Gülerce & Hafza Aroosa Maraj, “Resilience and hopelessness in Turkish society: Exploring the role of spirituality in the COVID-19 pandemic”, *Journal of Economy Culture and Society* 63 (2021), 1-16.

²³ Zeynep Sağır, *Suriyeli Mültecilerde Dini Başa Çıkma Ve Ruh Sağlığı* (İstanbul: Marmara, Sosyal Bilimler, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 14.

²⁴ Mustafa Köylü, “Ruh Sağlığı ve Din”, *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*, ed. Nurullah Altaş vd. (Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık), 98.

²⁵ Zuhal Ağılkaya Şahin, *Federal Almanya Cumhuriyeti’nde Dini Danışmanlık: Teori-Eğitim-Uygulama* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler, Doktora Tezi, 2014), 544.

²⁶ Sağır, “Zorunlu Göç ve Travmatik Olaylarda Manevi Danışmanlık ve Rehberlik”, 268.

²⁷ Şahin, *Federal Almanya Cumhuriyeti’nde Dini Danışmanlık*, 512.

ayrıca bireylerin en az bir, en fazla ise 11 farklı olayla karşı karşıya kaldıkları tespit edilmiştir. Böyle kaygı ve korku ortamının hâkim olduğu bir durumda onları kendi dil ve kültür öğeleriyle destekleyen MDR uzmanlarının tartışmasız faydası olacaktır.²⁸ Diğer taraftan yerel halkın da manevi danışmanlık çalışmalarına dâhil edilmesi gereklidir. Çünkü MDR çalışmaları başlangıçta göçmenleri merkeze alan kültürleşme modeli çerçevesinde şekillense de, sonraları yerel halka yönelik stratejilere önem verilmiştir.²⁹

İnsan çok yönlü ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu nedenle psikoloji araştırmalarında konular farklı yaklaşımlarla ele alınarak çözülmektedir. Ancak bu kuramlar Batı toplumlarının ağırlıklı Hıristiyan kültürü çerçevesinde geliştirildiğinden Türk toplum yapısı ve İslam kültürünün şekillendirdiği yaşam biçimleri, dünya anlayışları ve hayat felsefelerinden farklıdır. Söylev'in belirttiği üzere İslamî danışma ve rehberlik ilke, yöntem ve uygulamalarını seküler ya da Hıristiyan ilahiyatına dayalı danışma kuramlarından tamamen bağımsız düşünmek kabil olmasa da³⁰ Türk ve İslam değerleriyle uyumlu kuramların geliştirilmesinin zorunluluğunu göz ardı edilmemelidir.

2.1. Göçmenlere Yönelik Manevi Danışmanlık Hizmetleri

Ülkemizdeki manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri kurumsal olarak Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde sürdürülmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı toplumsal değişmeye bağlı olarak farklılaşan ihtiyaç ve beklentileri karşılamak üzere, sorunların tespiti ve çözüm önerilerine yönelik hem ilmi toplantılar tertip etmekte hem de bu toplantılardan elde edilen sonuçlara yönelik uygulamalar yapmaktadır. Bunlardan biri de Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü bünyesinde kurulan Göç ve Manevi Destek Hizmetleri Daire Başkanlığı'dır. Bunun dışında aynı müdürlüğe bağlı Aile ve Dini Rehberlik Daire Başkanlığı, Sosyal ve Kültürel İçerikli Din Hizmetleri Daire Başkanlığı gibi kurumlarıyla, din hizmetlerini cami dışına taşıyarak, toplumun pek çok farklı kesimlerine ihtiyaçları doğrultusunda hizmet ulaştırmaya çalışmaktadır.³¹ Toplumsal değişimin ortaya çıkardığı farklı ihtiyaçlar dikkate alındığında manevi danışma ve rehberlik yeni bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu alan başlığı altında müftülükler, cezaevleri, hastaneler, huzurevleri, rehabilitasyon merkezleri, SHÇEK'e bağlı yuva ve yurtları saymak mümkündür.³² Bunların yanında göçmenlere yönelik manevi danışmanlık ve rehberlik de yeni bir hizmet alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Manevi danışmanlıkla ilgili uygulamalara bakılacak olursa, Pastoral psikoloji açısından Türkiye'de manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri, henüz profesyonel olmayan, dinî yükseköğrenim görmüş müftü, vâiz ve diğer din görevlileri tarafından yapılmaktadır. Değişen sosyal ve teknolojik şartlara uygun olarak, gazete, dergi radyo ve televizyonlar aracılığıyla da izleyicilerin bazı dinî problemlerinin çözümüne yönelik programlara rastlanmaktadır. Yapılan farklı uygulamalar incelendiğinde, oldukça geniş dinî içerikli alandaki problemler için informel biçimde danışmanlık ve rehberlik hizmeti sunulmaya çalışıldığı görülmektedir.³³ Manevi danışmanlık ve rehberlik başlangıçta

²⁸ Sağır, "Zorunlu Göç ve Travmatik Olaylarda Manevi Danışmanlık ve Rehberlik", 272-274.

²⁹ Sağır, "Zorunlu Göç ve Travmatik Olaylarda Manevi Danışmanlık ve Rehberlik", 267.

³⁰ Söylev, *Manevi Bakım ve Danışma Psikolojisi*, 128.

³¹ Söylev, *Manevi Bakım ve Danışma Psikolojisi*, 220.

³² Sadettin Özdemir, "Sosyal Hizmetlerde Dini Danışmanlık ve Rehberlik", *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*, ed. Nurullah Altaş vd. (Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2012), Cilt/Sayfa Numarası, 232.

³³ Ömer Faruk Söylev, "Psikolojik Yardım Hizmetleri Bağlamında Türkiye'de Dini Danışma ve Rehberlik", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, (23 Mart 2021), 299.

profesyonel olmayan din görevlilerince yapılmaktaysa da sayıları hızla artan üniversitelerin lisansüstü MDR bölümleri sayesinde daha nitelikli hale geleceği görülmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığının göçmenlere yönelik manevi bakım ve danışmanlıkla ilgili hizmetleri, başta “geçici koruma statüsü” verilmiş Suriyeli göçmenler olmak üzere göçmen ailelere yönelik din eğitimi hizmetleri, eğitim, yayın, sosyal ve kültürel içerikli hizmetler ve çok katmanlı dini ve manevi destek hizmetleri olarak sıralanabilir. Milli Eğitim Bakanlığı, AFAD, ASPB ve STK temsilcileri ile iş birliği içerisinde yapılan toplantılara DİB de katılmaktadır. Bu kapsamda sığınmacıların tecrübe ettikleri felaketlerle başa çıkabilmeleri için din eğitimi ve manevi destek aracılığına yönelik etkinlikler düzenlenmektedir.³⁴ Tüm manevi destek hizmetleri, Göç İdaresi Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilen etkinliklere ek katkılar sunmaktadır. Nitekim ülke içerisinde kamu sağlığının ve güvenliğinin sağlanması açısından birçok yasal düzenlemeler yapılmıştır. Geçici koruma statüsünün verilmesi de hukuksal çerçevede verilen bir statü olmuştur. Buna bağlı olarak verilen Geçici Kimlik Belgesi ile Suriyelilere Türkiye’de yaşama hakkı yanında eğitim, sağlık, ekonomi gibi sosyal hakları da içerisine alan birçok imkân tanınmıştır.³⁵

3. Kütahya İl Göç İdaresi Kayıtlarında Bulunan Göçmenlerle İlgili Demografik Veriler

İl Göç İdaresi kayıtlarında bulunan göçmenlerle ilgili demografik veriler, kurum Müdürü Fatih Ahmet Günel ile yapılan görüşmelerden elde edildiği belirtilmişti. Mülteciler Hukuku gereği göçmenlerle ilgili kamuoyuyla paylaşılması sakıncalı olmayan demografik bilgiler aşağıda verilmiştir.

İlde yaşayan göçmenler sayısal olarak sıralandığında birinci sırada 2715 Afganistan uyruklu, ikinci sırada 2560 Irak uyruklu ve üçüncü sırada 2023 Suriye uyruklu göçmen bulunmaktadır. Son sırada yer alan farklı uyruklara mensup göçmenlerin sayısı ise 642’dir. Göçmenlerin cinsiyetleri dikkate alındığında % 55’i erkek, % 45’i ise kadınlardan meydana gelmektedir.

Göçmenlerin çalışma durumlarıyla ilgili bilgiler kayıtlı olanlarla sınırlıdır. Resmi çalışma izni ile çalışan yabancı uyruklu sayısı 45’dir. Bugün farklı sektörlerde çalışan göçmenlerin olduğu bilindiğine göre ciddi oranda kayıt dışı çalışan göçmenin bulunduğu söylenebilir.

Yabancı uyruklulara yapılan devlet yardımları ve İl Göç İdaresi tarafından gerçekleştirilen etkinlikler göçmenler arasında fark gözetilmeksizin hepsine sunulmaktadır. Tüm yabancı uyruklular acil sağlık yardımı ve eğitim hakkından faydalanmaktadır. Çalışma hakkı, işveren tarafından müracaat edilmesi durumunda, uygun şartları taşıyanlara verilmektedir. Mültecilere devlet tarafından nakdi yardım yapılmamaktadır. Ancak sosyal yardım amaçlı dernek veya vakıflar ile bireysel yardımların yapıldığı bilinmektedir.

³⁴ Merve Reyhan Baygeldi, *Türkiye’de Modern Sorunlara Dini Bir Çözüm Olarak Manevi Danışmanlık Uygulaması Mevcut Durum Ve Öneriler* (SETA, 2018), 234, 26.

³⁵ İbrahim Ethem Taş vd., “Mülteci Sorununun Çözümüne İlişkin Yeni Bir Yapılanma: Göç İdaresi Genel Müdürlüğü”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22 Göç Özel Sayısı (2017), 1380.

Yabancı uyrukluların Kütahya'yı tercih etme sebepleri sorulduğunda, göçmenlerin bu ili tercih etme sebeplerinin ilki Kütahya'nın coğrafi olarak kavşak il olma özelliğinden kaynaklandığı belirtilmiştir. İkinci tercih sebebi ise, akrabalık ve hemşehricilik ilişkileri olduğu ifade edilmiştir. Çünkü etnik, dini veya benzer diğer ortaklıklar ikamet tercihlerinde göçmenler için oldukça etkilidir.³⁶ Göç mekânının tercihiyle ilgili olarak bu faktörün Kütahya'ya göç eden yabancı uyruklular için de etkili olduğu görülmektedir. Göçmenlerin ikametgâh durumları dikkate alındığında genellikle Kütahya'nın belli mahallelerinde toplandığı görülür. Maltepe, Sultanbağı, Okmeydanı, Fuatpaşa, Evliya Çelebi, Gaybî Efendi gibi mahalleler yabancı uyrukluların en çok tercih ettiği yerleşim alanlarıdır. Tercih sebeplerindeki en belirleyici etken kira bedellerinin düşük olması olarak ifade edilmiştir. Ayrıca şu husus da tarafımızdan bilinmektedir ki, bu mahalleler Kütahya'nın kırsaldan şehre göç eden ailelerin de çokça tercih ettikleri mahalleler arasındadır.

Yerel halkın yabancı uyruklulara yönelik ayrımcılıkla ilgili karşılaşılan sorunlara yönelik sorduğumuz soruya; ciddi ve toplumsal boyutta herhangi bir olayla karşılaşmadığı ancak küçük çaplı alacak verecek vb. gibi anlaşmazlıklarla zaman zaman karşılaşıldığı belirtilmiştir.

4. Kütahya Göç İdaresi'nin Paydaşlarıyla Gerçekleştirdiği Ortak Faaliyetler

Kütahya Göç İdaresi Müdürü Fatih Ahmet Günel kendisiyle yaptığımız mülakatta, göç idaresi tarafından rutin resmi işlerin dışında, kamu ve sivil toplum kuruluşlarıyla ortaklaşa gerçekleştirilen diğer sosyo-kültürel faaliyetlerin kendisinin göreve atandığı 2018'den itibaren başladığını belirtti. Bu yıldan itibaren farklı paydaşlarla 2018'de 5, 2019 yılında 13 ve 2020'de 2 adet olmak üzere toplam 20 etkinlik yapılmıştır. Gerçekleştirilen ortak etkinlikler paydaşlar dikkate alınarak bir tasnif yapıldığında dört grupta toplamak mümkündür. Bunlar, yerel sivil toplum kuruluşları, kamu kurumları, göçmenlere yönelik faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları ve kamu kurumları ile göçmenlere yönelik faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarıyla ortak yürütülen faaliyetler olarak sıralanabilir.

Kütahya Göç İdaresi'nden edinilen etkinlik listesinde ilde bulunan yardım kuruluşları ve kanaat önderlerinin isimleri yer almadığı için burada belirtilmemiştir. Faaliyet alanı göçmenlerle ilgili olan sivil kuruluşlar ise Mülteciler Derneği (MUDEM), Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Türkiye Temsilciliği İzmir Ofisi (BMMYK) ve İnsan Kaynağı Geliştirme Vakfı (İKGV)'dir. İlgili kuruluşlar metin içinde kısaltmaları ile belirtilmiştir.

Bu başlık altında yapılan tüm faaliyetleri listelemek akademik bir makaleden çok bir faaliyet raporuna dönüşeceğinden, etkinlikleri özetleyerek, sadece ana başlıklarla değinilmiştir. Ardından faaliyetlerin manevi danışmanlıkla ilgili değerlendirmesi yapılmıştır.

4.1. Yerel Sivil Toplum Kuruluşlarıyla Yapılan Ortak Etkinlikler

Kütahya İl Göç İdaresi Müdürlüğü ile ilde bulunan STK temsilcileri ve kanaat önderleriyle ayrı ayrı iki toplantı gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak göçmenlere yönelik yapılacak yardım ve etkinlikler ile daha sonra yapılması planlananlar hakkında karşılıklı bilgi alışverişinde bulunulmuştur. Yapılacak benzer toplantılarla göçmenlere yönelik hizmetlerin kalitesinin artacağı konusunda mutabakata varılmıştır.

³⁶ Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, çev. Nilgün Çelebi, 157.

4.2. Kamu Kurumlarıyla Yapılan Ortak Etkinlikler

İl Göç İdaresi Müdürlüğü, Kütahya'daki Sağlık Müdürlüğü, Milli Eğitim Müdürlüğü, Müftülük, Emniyet Müdürlüğü, Çalışma ve İş Kurumu Müdürlüğü, Jandarma Komutanlığı, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi ve mahalle muhtarları gibi kurumlarla işbirliği, toplantı ve etkinlikler çerçevesinde altı ayrı faaliyet gerçekleştirmiştir.

Yapılan toplantılarda öncelikle Kütahya İl Göç İdaresi Müdürlüğü'nün tanıtımı ve müdürlük tarafından gerçekleştirilen iş ve işlemler hakkında ilgili kurumlara bilgilendirme yapılmıştır. Ardından diğer kamu kurum ve kuruluşların göçmenlere yönelik verdiği hizmetlerde karşılaşılan sorunlar ve bunların en hızlı şekilde nasıl çözüme kavuşturulabileceği konuları ele alınmıştır. Böylece kurumlar arası koordinasyon ve iş birliği artırılarak kamu kurumlarının göçmenlere eğitim, sağlık, emniyet ve din hizmetleriyle ilgili daha kaliteli hizmet sunulması hedeflenmiştir.

İl Sağlık Müdürlüğü ile ortak düzenlenen kadın sağlığı ve kadına şiddet konulu etkinlikle göçmen nüfus içindeki belki de en dezavantajlı grup durumundaki kadınlar açısından önemli bir etkinliktir.

Göçmenlerin dil problemleriyle ilgili olarak, yetişkin yabancılar için TÖMER ve Milli Eğitim Müdürlüğü ile müşterek, Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü aracılığıyla dil kursu düzenleme çalışmalarının başlatılması kararlaştırılmıştır.

Toplantıya katılan kurum yetkililerine, kamuoyunda göçmenlerle ilgili oluşabilecek muhtemel istismar ve göçmen aleyhtarı, "yabancılar devletten maaş alıyor" gibi ön yargı ve yanlış kanaatlerin önüne geçilmesi için yerel halkın bilgilendirilmesine yönelik gerekli tedbirlerin alınması planlanmıştır.

4.3. Kamu Kurumları ve Göçmenlerle İlgili Sivil Toplum Kuruluşlarıyla Yapılan Ortak Etkinlikler

İl Göç İdaresi bu kategoride, hem göçmenlerle ilgili sivil toplum kuruluşları, hem de kamu kurum ve kuruluşlarıyla birlikte etkinlik yapmayı tercih ettiği görülür. Böyle bir tercih, aynı amaca hizmet eden ilgili sivil toplum kuruluşları ile resmi kurumlar arasında koordinasyon sağlayarak hizmet kalitesinin artırılmasına katkı sağlayacaktır.

Yapılan etkinlikler incelendiğinde MUDEM, İKGV, BMMYK İzmir Ofisi gibi göçmenlere yönelik faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları ve Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya Belediyesi, İl Müftülüğü, İl Milli Eğitim Müdürlüğü, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü, İl Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Müdürlüğü, İl Sağlık Müdürlüğü ve İl Milli Eğitim Müdürlüğü, İl Gençlik ve Spor Müdürlüğü gibi kamu kurumlarıyla iş birliği ile toplam 12 etkinlik yapıldığı görülür.

Gerçekleştirilen bu etkinliklerden 23 Nisan Çocuk Şenliği, 18 Aralık Göçmenler Günü Kültürlerin Buluşma Noktası Türkiye, Akran Zorbalığı ve Sosyal Uyum, Gençlik Merkezi Tanıtımı özellikle göçmenlerin içinde yaşadıkları topluma uyumları açısından önem arz etmektedir.

5. Kütahya İl Göç İdaresinin Paydaşlarıyla Yaptığı Ortak Etkinliklerin Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Açısından Değerlendirilmesi

İl Göç İdaresi'nin paydaşlarıyla yaptığı ortak etkinlikler MDR açısından değerlendirildiğinde ileri tarihlerde yapılacak benzer etkinliklerin alana ciddi katkı sağlayacağı söylenebilir.

Yardım amaçlı sivil toplum kuruluşları ve kanat önderleri ile göçmenlerin sosyal uyumlarını artırma amacına yönelik gerçekleştirilen etkinlikler, sosyal uyum, manevi danışmanlık ve destek için önemli konulardan biridir. Özellikle kültürler arası ve dinler arası farklılıkların bilinerek hareket edilmesi, toplumsal uyumun sağlanması açısından gerekli görülmektedir. Aynı zamanda barışçıl ortam ve zamanlarda farklılıkları anlamak ve bir zenginlik olarak görmek daha kolay olmaktadır.³⁷ Benzer etkinliklerin kapsamı genişletilerek göçmen vatandaşlar, kanaat önderleri ve MDR uzmanlarının da katılacağı ortak etkinlikler istenen amaçlara daha çok hizmet edebilir ve MDR için çalışma imkânları sağlayabilir.

18 Aralık Uluslararası Göçmenler Günü'ne yönelik İl göç idaresinin gerçekleştirmiş olduğu etkinlik, göçmenlerin yaşadıkları onca sıkıntının yanında kendilerine özel bir günde, misafir oldukları ülkenin resmi ve sivil kurumlarıyla birlikte kutlanması, onlara yalnız olmadıklarını hissettirecek ve moral destek sağlayacaktır. Özellikle *Göçmenler Günü* gibi özel günler manevi danışmanlık ve rehberlik için de fırsatlar sunabilir. Göçmenlerle alanın uzmanlarının bir araya getirilmesi, kutlama ortamının da rahatlığı ile iki tarafın daha sağlıklı ve gergin olmayan bir atmosferde buluşma ve tanışma imkânı sağlayabilir. İlerleyen süreçte sıkıntı dönemlerinde verilecek danışma ve rehberlik hizmetleri için her iki tarafın birbirlerini tanıması açısından bir ön görüşme niteliği taşıyabilir.

İl Göç İdaresinin Kütahya İl Müftülüğü personeline yönelik özel bir toplantı ve Diyanet Gençlik Merkezi ziyareti olmak üzere gerçekleştirdiği iki ortak etkinlik dolayısıyla Göç İdaresinin bu kurumu ayrı bir kategoride değerlendirdiği söylenebilir.

Kütahya Valiliği ile gerçekleştirilmiş olan Diyanet Gençlik Merkezi Türkçe kursu açılmasına yönelik yapılan bu etkinlik, MDR çalışmaları için atılmış önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Göçmenlerin inancıyla her ne kadar müşterek taraflarımız olsa da MDR hizmetlerinin göçmenlere ulaştırılmasındaki en büyük engel dil engelidir. Yapılan araştırmalarda göçmenlerin dil bilgisi, kültürleşme sürecini etkileyen en önemli faktördür. Ev sahibi ülkenin dilini bilmek ve kişilerarası iletişim kurmak göçmenlere duygusal açıdan destek sağlamak ve onların yeni çevrelerini anlamalarını ve alışmalarını kolaylaştırmaktadır. Yine göçmenlerin dini ile yerleştikleri bölgede yaygın olan dinin aynı ya da çeşitli açılardan benzer olması ve bu dinlerin hoşgörü, misafirperverlik gibi değerleri yüceltmesi de kültürleşme sürecini olumlu yönde etkilemektedir.³⁸ Dolayısıyla İl Müftülüğünün dil kursuna yönelik girişimleri, yapılacak MDR hizmeti için önemli bir zemin teşkil edecektir. Dil kursunun, yerel halkın genç nüfusu ile genç göçmen nüfusunun bir araya geldiği ortak bir mekânda düzenlenecek olması, hem dil öğrenimi açısından hem de

³⁷ Cemal Tosun, "Manevi Danışmanlık ve Rehberlikte Kültürlerarası-Dinlerarası Yaklaşım", *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik I-II*, ed. Ali Ayten vd (İstanbul: Dem Yayınları, 2016), I/121-132.

³⁸ Ayşenur Bilge Zafer, "Göç Çalışmaları İçin Bir Anahtar Olarak "Kültürleşme" Kavramı", *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* (23.03.2021), 89-90.

manevi danışmanlık için doğal bir ortam sağlayacaktır. Göç İdaresi ve Valiliğin de bu konuyu önemseyerek desteklemesi nitelikli MDR hizmetleri için ortam oluşturacaktır.

İl Göç İdaresinin MUDEM ve Milli Eğitim Müdürlüğü ile Akran Zorbalığı ve Sosyal Uyum konulu gerçekleştirdiği etkinlik, öncelikle göçmenlere karşı kamuoyunda bulunan ön yargı ve güvensizliğe dayalı olumsuzlukların önüne geçmeye katkı sağlayacaktır. Ayrıca rehber öğretmenlere intikal eden göçmen çocuklarla ilgili konular, göçmen aile ve çocuklarının MDR ihtiyaçlarıyla ilgili akademik ve uygulamaya dair çalışmalara için alan açıcı imkânlar sunacaktır.

Yine 23 Nisan Çocuk Bayramı münasebetiyle İl Göç İdaresi tarafından paydaşlarıyla düzenlediği üç etkinlik Türk ve yabancı uyruklu çocuklar arasında sevgi ve kardeşlik duygularının gelişmesi, kaynaşmanın sağlanması ve sosyal uyum açısından değerli olduğu kadar MDR uzmanlarının da katılacağı etkinliklerle alan için çalışma fırsatları sunabilir.

Göçmenlerin yeni geldikleri topluma uyum sağlayabilmeleri İbn Haldun'un göç teorisi³⁹ ve günümüz toplum bilim araştırmalarına göre en açık toplumlarda bile göçmenlerin genel nüfusa özümsetilebilmesi için iki veya daha çok kuşağın geçmesi gerekmektedir. Özümseme sürecinin ilk aşamalarında göçmen genellikle marjinal kişidir. Ama hiçbir zaman ne yeni ne de eski çevresine tümüyle yabancıdır.⁴⁰ İkinci kuşaktan itibaren yeni kültürle doğrudan temasa geçilmiş ve yeni topluma uyum sürecinin ilk adımı atılmıştır.⁴¹ Yerli ve göçmen çocuklarla ortak gerçekleştirilen 23 Nisan Çocuk Bayramı kutlamalarının amaç ve hedeflerinden en önemlisi, onlar arasında bir kaynaşma sağlama, sevgi ve kardeşlik duygularını geliştirme, olası zorbalık ve ön yargıların ortadan kaldırılması olarak belirlenmiştir. Çocukların saf ve masum olmalarından dolayı ön yargısız davranacaklarından göçmenlerin toplumla kaynaşması için bu faaliyeti yerinde bir adım olarak değerlendirmek gerekir. Etkinliklerin hedeflenen diğer bir amacı ise içinde yaşadıkları şehrin doğal ve tarihi güzelliklerini tanıtmaktır. Bu sayede geldikleri yerde kendilerini yabancı hisseden göçmenlerin kısmen de olsa bu duygularını teskin etmek ve yeni ikamet ettikleri ülkeye ve şehre aidiyetlerini güçlendirmek bakımından önemsenmesi gerekir. Çocuklara yönelik yapılan etkinliği bu amaçlar doğrultusunda değerlendirdiğimizde, farklı kültürel öğelerle ilgili etkinlikler, ortak toplumsal kaynak olarak göçmenlerin içinde yaşadığı toplumla bütünleşmesine katkı sağlayacaktır.⁴² Etkinlikler içinde yer alan uçurtma şenliği ise çocukların güçlerini aşan düzeyde yaşadıkları zorlukları biraz olsun hafifletmelerine yardımcı olacaktır. Benzer etkinliklerin akademik ve alandaki MDR uzmanlarıyla gerçekleştirilmesi, çocuklara yönelik yapılacak manevi danışmanlık için imkân sağlayacağı gibi hedeflenen amaçların gerçekleşmesine de ilave katkı sağlayacaktır.

İl Göç İdaresinin MUDEM ve Kütahya İl Gençlik ve Spor Müdürlüğü ile gerçekleştirdiği Gençlik Merkezinin tanıtımı ve Ebeveynlerle Resim Aktivitesi etkinliği Türk ve göçmen anne ve çocuklarının birbirleriyle yakınlaşmasına ve kaynaşmasına katkı sağlayacaktır. Göçmenler geldikleri yerlerde kendilerini kabul ettirmeye çalışırken, çevreleriyle girdikleri toplumsal etkileşim süreciyle birlikte kabul edilme ya da dışlanma ile karşı karşıyadırlar. Hatta bazı durumlarda yerli halk ile uyumsuzluk, yabancılaşma ve

³⁹ Korkmaz, *Göç ve Din*, 10.

⁴⁰ Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, çev. Nilgün Çelebi, 157.

⁴¹ Korkmaz, *Göç ve Din*, 10.

⁴² Zafer, "Kültürleşme", 87.

çatışma gibi toplumsal sorunlar yaşanabilmektedir.⁴³ Etkinliklerin amaçlarına bakıldığında ilde yaşayan göçmenlerin karışılacakları bu türden problemlerin çözümüne katkı sağlayacağı şüphesizdir. Diğer taraftan göçmen çocukların boş zamanlarında sporla meşgul olmaları, hem onları toplumdaki olumsuz ve uygun olmayan mekânlardan koruyacak hem de yerli çocuklarla sürekli ve sağlıklı bir iletişim ve kaynaşma zemini sağlayarak doğal bir rehabilite ortamı sunacaktır. Göçmen ve yerli anne ve çocuklarıyla yapılacak benzer etkinlikler aile ve çocuk MDR hizmetleri için de uygun fırsatlar sağlayacaktır.

İl Göç İdaresi Müdürlüğü ve İl Sağlık Müdürlüğü'nün müşterek olarak Afganistan uyruklu kadınlara yönelik "Kadın Sağlığı ve Kadına Şiddet" konulu düzenlediği etkinlik, göçmen kadınlara yönelik dışlayıcılık ve ön yargıların önlenmesine katkı sağlayacaktır. Çünkü göç üzerine yapılan çalışmalarda, kadınlar göçmen nüfusun en dezavantajlı grubunu oluşturmaktadır.⁴⁴ Zira ailede kadının sağlıklı olması diğer aile bireylerinin de sağlıklı bir hayat sürdürebilmesi için önem taşımaktadır. Sağlıkla ilgili etkinliklere aileye yönelik MDR hizmeti uzmanlarının da dâhil edilmesi, göçmen kadınların bedensel şikâyetlerinin yanında ruhsal rehabilitasyonları üzerinde olumlu katkıları olacağı kuşkusuzdur. Çünkü Amerika'da yetişkin erkek ve kadınlar üzerine yapılan bir araştırmada dinin sağlık, uyum ve yaşam doyumu üzerinde olumlu etkileri tespit edilmiştir.⁴⁵

Sonuç ve Öneriler

Kütahya Göç İdaresince göçmenlerin farklı ihtiyaçları gözetilerek yapılan tüm etkinlikler her ne kadar özellikle MDR hizmetleri gözetilerek gerçekleştirilmiş olmasa da, elde edilen verilere bakıldığında MDR için önemli fırsatlar sunduğu görülmektedir. Göçmenlerin göç nedeniyle diğer insanlardan farklı ihtiyaçları olsa da onlarla müşterek olanları da bulunmaktadır. Bundan dolayı etkinliklerin hedefinde aile, kadın, çocuk ve sağlıkla ilgili alanların yer aldığı görülmektedir.

MDR çalışmalarında kültürleşme modelinden sonra yerel halka yönelik stratejilere de önem verilmeye başlandığı bilinmektedir. Sosyal uyum sürecinin hem yerel hem de göçmen toplumlar açısından karşılıklı bir süreç olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bu bağlamda Kütahya İl Göç İdaresinin yaptığı uçurtma etkinliği, sivil toplum örgütleriyle yaptığı iş birliği ve Gençlik Merkezinde yerli ve göçmen ebeveyn ve çocuklarla gerçekleştirilen resim aktivitesini bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Öyle görülüyor ki, yerel halkın daha geniş kapsamlı olarak dâhil edileceği etkinlikler MDR çalışmaları için uygun ortamlar sağlayacaktır.

Manevi danışmanlık ve rehberlik desteğine en çok ihtiyacı olan dezavantajlı toplumsal gruplar arasında göçmenlerin yer aldığı söylenebilir. Zira farklı göç sebeplerinin göçmen bireylerde meydana getirdiği stres bozukluğu ve depresyona karşı MDR'in olumlu katkıları sunduğu bilinmektedir. Bu bağlamda Kütahya İl Göç İdaresi tarafından gerçekleştirilen etkinlikler göçmenlere yalnız olmadıklarını, kendileri ve sorunlarıyla ilgilenen bir kurum ve duyarlı kurum yetkililerinin olduğunu göstermiştir.

Göçmenler mevcut statülerinin gereği kendilerine mahsus pek çok sorunları bulunmakla birlikte diğer insanlarla ortak sıkıntılarının olduğu da bir gerçektir. Mesela

⁴³ Hıdır Apak, "Suriyeli Göçmenlerin Kente Uyumları: Mardin Örneği", *Mukaddime* (23.03.2021), 58.

⁴⁴ Apak, "Suriyeli Göçmenlerin Kente Uyumları: Mardin Örneği", 66; Zafer, "Kültürleşme", 87.

⁴⁵ Söylev, *Manevi Bakım ve Danışma Psikolojisi*, 239.

ölüm, boşanma, depresyon, tehdit, taciz, tecavüz, hastalık gibi çok farklı durumlara karşı karşıyadırlar. Bu tür sorunlarla başa çıkmada, özellikle kendi dil ve kültür öğeleriyle verilecek olan MDR uzmanlarının desteği tartışmasız faydalı olacaktır. Nitekim Kütahya Göç İdaresi Müdürü Fatih Ahmet Günel Bey'e yönelttiğimiz "MDR hizmetleri için ne düşünüyorsunuz?" şeklindeki soruya; "bu tür bir hizmetin, belki göçmenin içinde bulunduğu sorununa maddi anlamda doğrudan çözüm oluşturmasa da göçmeler için şüphesiz manevi ve moral destek açısından faydalı olacaktır" şeklinde cevaplandırmıştır.

Sonuç ve öneri olarak, göçmenlere yönelik Kütahya Göç İdaresi Müdürlüğü tarafından yapılan kültürel ve sosyal etkinliklerin Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisans Üstü Eğitim Enstitüsünün MDR Programı ve İl Müftülüğü iş birliğiyle gerçekleştirilmesi halinde MDR'ye ihtiyaç duyan göçmenlerin tespit edilmesi ve manevi danışmanlık hizmetlerinin ulaştırılması için fırsat sunacaktır. Yukarıda belirtilen gerek göçten kaynaklı ve gerekse diğer karşılaşılan sorunlarla ilgili hemen her alanda Diyanet İşleri Başkanlığının MDR hizmetleri bulunmaktadır. Kurumlar arası yapılacak ortak etkinlikler, bu alanlara yönelik MDR uygulamalarının geliştirilmesi ve akademik çalışmalar için önemli katkılar sağlayacaktır. MDR programında yetişen uzmanlar için öğrendikleri teorik bilgileri uygulayabilecekleri bir saha çalışması imkânı ortaya çıkaracaktır. Nitekim İl Göç İdaresi Müdürü Fatih Bey, tüm dünyanın içinde bulunduğu pandemi sebebiyle, göçmenlere yönelik sosyo-kültürel etkinliklere ara verdiklerini, tekrar başladıklarında DPÜ Lisans Üstü Eğitim Enstitüsü MDR programıyla iş birliği yapmayı istediklerini ifade etmişlerdir.

Öyle görülüyor ki, kurumlar arası iş birliği hem akademik MDR çalışmaları hem de uygulamaya dönük hizmetlere imkân sağlayacağı kuşkusuzdur. Ayrıca göçmenlere yönelik gerçekleştirilen sosyo-kültürel etkinliklerin önemli bir ayağı olduğunu düşündüğümüz MDR'nin sürece dahil edilmesi ve desteklenmesi, İl Göç İdaresi tarafından hedeflenen amaçlara ulaşmada da ciddi katkılar sağlayacaktır.

Özellikle mültecilerle ilgili şehirde yapılacak manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleriyle, mültecilerin yaşadıkları sorunlar konusunda hem daha fazla yardımda bulunulabilecek, hem de daha verimli devlet politikaları için zemin sağlayacaktır.

Kaynakça

- Altaş, Nurullah. "Din Hizmetleri ve Dini Danışmanlık İlişkisi", *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*. ed. Nurullah Altaş & Mustafa KÖYLÜ. 11-35. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2012.
- Apak, Hıdır. "Suriyeli Göçmenlerin Kente Uyumları: Mardin Örneği". *Mukaddime*. 23.03.2021. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/184154>
- Aydemir, Salih vd.. "Zorunlu-Kitlesel Göç Olgusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım: Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacılar Örneği". *Dini Araştırmalar*. 23 Mart 2021. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/489863>
- Ayten, Ali (ed.). *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*. II Cilt. İstanbul: Dem Yayınları, 2016.
- Ayten, Ali (ed.). *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik, Teori ve Uygulama Alanları*. İstanbul: Dem Yayınları, 2017.
- Ayten, Ali (ed.). *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Farklı Alanlarda Araştırma Bulguları ve Değerlendirmeler*. İstanbul: Dem Yayınları, 2019.
- Baygeldi, Merve Reyhan. *Türkiye'de Modern Sorunlara Dini Bir Çözüm Olarak Manevi Danışmanlık Uygulaması Mevcut Durum Ve Öneriler*. SETA, 2018. <https://setav.org/assets/uploads/2018/04/234.-Manevi-Dan%C4%B1s%CC%A7manl%C4%B1k.pdf>
- Fichter, Joseph. *Sosyoloji Nedir?*. çev. Nilgün Çelebi. Ankara: Attila Kitapevi, 1994.

- Gulerce, H., & Maraj, H.A. "Resilience and hopelessness in Turkish society: Exploring the role of spirituality in the COVID-19 pandemic". *Journal of Economy Culture and Society* 63 (2021), 1-16. <https://doi.org/10.26650/JECS2020-0075>
- Kaya, İbrahim vd.. *Türkiye'deki Suriyelilerin Hukuki Durumu Arada Kalanların Hakları Ve Yükümlülükleri*. SETA, 2015. http://file.setav.org/Files/Pdf/20151017001210_turkiyedeki-suriyelilerin-hukuki-durumu.pdf
- Kılınçer, Zeynep. "Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Üzerine: Psikoloji, İlahiyat ve Tıp Alanlarında Maneviyat ve MDR Algısı". *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik, Teori ve Uygulama Alanları*. ed. Ali Ayten. 19-60. İstanbul: Dem Yayınları, 2017.
- Korkmaz, Arif. *Göç ve Din*. Konya: Çizgi Kitapevi, 2011.
- Göç Terimleri Sözlüğü. 23 Mart 2021. https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml31_turkish_2ndedition.pdf
- Köylü, Mustafa. "Ruh Sağlığı ve Din". *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*. ed. Nurullah Altaş & Mustafa Köylü. 87-110. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2012.
- Ok, Üzeyir. "Dini Danışmanlık Tanımı ve Tarihi". *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*. ed. Nurullah Altaş & Mustafa Köylü. 37-58. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2012.
- Özdemir, Sadettin. "Sosyal Hizmetlerde Dini Danışmanlık ve Rehberlik". *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*. ed. Nurullah Altaş & Mustafa Köylü. 231-268. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2012.
- Sağır, Zeynep. *Suriyeli Mültecilerde Dini Başa Çıkma Ve Ruh Sağlığı*. İstanbul: Marmara, Sosyal Bilimler, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Sağır, Zeynep. "Zorunlu Göç ve Travmatik Olaylarda Manevi Danışmanlık ve Rehberlik". *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Farklı Alanlarda Araştırma Bulguları ve Değerlendirmeler*. ed. Ali Ayten. 267-288. İstanbul: Dem Yayınları, 2019.
- Söylev, Ömer Faruk. "Psikolojik Yardım Hizmetleri Bağlamında Türkiye'de Dini Danışma ve Rehberlik". *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*. 23 Mart 2021. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/172425>
- Söylev, Ömer Faruk. *Manevi Bakım ve Danışma Psikolojisi Kavram Kuram ve Uygulamalar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Şahin, Zuhâl Ağılkaya. *Federal Almanya Cumhuriyeti'nde Dini Danışmanlık: Teori - Eğitim - Uygulama*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler, Doktora Tezi, 2014.
- Taş, İbrahim vd. "Mülteci Sorununun Çözümüne İlişkin Yeni Bir Yapılanma: Göç İdaresi Genel Müdürlüğü". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 22 Göç Özel Sayısı (2017), 1369-1383.
- TDK, Türk Dil Kurumu. *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. Erişim 22 Mart 2021. <https://sozluk.gov.tr/>
- Tosun, Cemal. "Manevi Danışmanlık ve Rehberlikte Kültürlerarası-Dinlerarası Yaklaşım". *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik I-II*. ed. Ali Ayten vd. 1/121-132. İstanbul: Dem Yayınları, 2016.
- Zafer, Aşşenur Bilge. "Göç Çalışmaları İçin Bir Anahtar Olarak "Kültürleşme" Kavramı". *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 23.03.2021. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/274433>